

Такриз

ба диссертатсияи Каримова Гулзира Нуруллоевна дар мавзуи «Вожаҳои мураккаби сечузъа дар забони адабии муосири тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020500- Филология (6D020502- Забони тоҷикӣ)

Доир ба вижагиҳои сохториву маъноии вожаҳои мураккаби забони тоҷикӣ, усулҳои васли ҷузъҳои дохилии онҳо, нақш ва мақому мавқеи аносири луғавии алоҳида дар бунёди чунин захираҳои луғавии забон аз ҷониби забоншиносон пажӯҳишҳои судманд ва ҷолибе таълиф шудаанд, вале масъалаи мавриди баҳсро наметавон бо анҷом дода шудани ин гуна осори таҳқиқӣ ҳалшуда ва итмомёфта ба шумор овард. То ҳол хусусиятҳои зуҳури чунин вожаҳо дар қулли даврони инкишофи забони тоҷикӣ, мансубияти забонии ҳиссаҳои таркибии онҳо, доираи маънояшон ва монанди инҳо муаммоҳои алоҳида ҷой дошта, интизори пажӯҳишанд. Диссертатсияи Каримова Гулзира Нуруллоевна ба яке аз ҳамин гуна масъалаҳо – вожаҳои мураккаби сечузъа дар забони адабии муосири тоҷикӣ бахшида шудааст.

Пажӯҳиши мазкур аз муқаддима, ду боб, хулоса, феҳристи осори таҳқиқии мавриди истифода қарордодаи унвонҷӯ ва замима иборат аст.

Дар муқаддима, ки фарогири сездаҳ саҳифа аст (с. 5-17), унвонҷӯ доир ба мубрам будани мавзуи пажӯҳиш, дараҷаи ҳаллу фаслгардии он дар забоншиносии тоҷик, мақсаду вазифаҳо, асосҳои назариву методологии он, сарчашмаҳои пажӯҳиш ва нуқтаҳои ба дифоъ пешниҳодшуда, аҳаммияти назариву амалӣ, навгониҳо, саҳми шахсии довталаб, тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ андешаронӣ қардааст.

Боби якум “Нақши вожаҳои мураккаби сечузъа дар таркиби захираи луғавии забони тоҷикӣ” (с. 18-77) ном дошта, аз шаш фаслу ду зерфасл иборат аст ва дар чунин бахшҳои таҳқиқот унвонҷӯ кӯшиш ба харҷ додааст, ки нақши вожаҳои алоҳидаро мисли *хона*, *сар*, *мӯй*, *лаб* дар таркиби чунин аносири луғавӣ баррасӣ намояд. Аз пажӯҳиши муаллифи рисола маълум мешавад, ки дастае аз чунин вожаҳо дар натиҷаи васли исмҳои мураккаб бо асоси замони ҳозираи феъл, иртибот пайдо қардани ибораҳои изофӣ ва асоси замони ҳозираи феъл ташаккул ёфтаанд.

Дар ҷараёни таҳлил унвонҷӯ як самти таваҷҷуҳашро ба дараҷаи қорбурди ин гуна калимаҳо равана сохта ба бардоште расидааст, ки иддае аз онҳо то даврони муосир дар гардиш ба таври фаъол қарор доранд, аммо бархе дар айни ҳол кӯҳна шуда, танҳо дар осори адибони алоҳидае, мисли С. Айнӣ, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил пайдор мондаанд.

Муаллиф таъкид менамояд, ки иддае аз вожаҳои мураккаби сечузъа маҳсули даврони Истиклол маҳсуб мегарданд.

Ҳангоми ба риштаи таҳлил кашидани ин навъи вожаҳо унвончӯ кӯшидааст, ки ба замони зуҳури онҳо равшанӣ андозад ва дар натиҷаи қиёсу муқобала ошкор намудааст, ки бархе аз чунин аносири лугавӣ сарчашмаи худро аз осори адибони асримиёнагӣ чун Низомии Ганҷавӣ, Сайидои Насафӣ ва Мирзо Бедил гирифтаанд. Дар тақвияти андешаи хеш ӯ чанд далелро аз ашъори шуарои тазаккурёфта меорад. Бино ба ишораи унвончӯ, сабаби қорбурди ин навъи вожаҳо аз ҷониби шоирони номбурда ба ҷустуҷӯи онҳо ба роҳҳои нав ба нави баён ва ба ин васила вусъат додани захираҳои лугавии забон рабт дорад.

Аз далелҳои зикркардаи унвончӯ бармеояд, ки ҷузъҳои *хона*, *сар*, *лаб*, *мӯй* ва ғайраҳо ба калимаҳои мураккаби дучузъае васл шудаанд, ки баъзеяшон аз ду исм сохта шудаанд (мисли *қурутуб*), иддае аз исму асоси замони ҳозираи феъл бунёд гардидаанд (монанди *сартарош*), бархе аз исму асоси замони гузашта ба вучуд омадаанд (амсоли *сарнавишт*), ҳиссае аз исму сифат (шабеҳи *мӯйдароз*) ва монанди инҳо.

Як самти тавачҷуҳи унвончӯ ба нақши иддае аз пасвандҳои калимасоз мисли *-ӣ*, *-ак*, *-он* дар ташаккули ин гуна унсурҳои лугавӣ бахшида шудааст. Аз таҳлили сохтор, дараҷаи истифодаи вожаҳои мансуб ба ҳиссаҳои нутқ диссертант ошкор кардааст, ки имконияти калимасозии пасванди *-ӣ* дар қиёс бо ду унсури калимасози дигар бештар буда (монанди *шашмақомхонӣ...*), дар бунёди онҳо ҷаҳор ҳиссаи нутқ: исм, сифат, шумора, феъл ва пасванди *-ӣ* ширкат мекунанд.

Маълум мешавад, ки вожаҳои сечузъа гоҳе ду ва гоҳи дигар се зинаи калимасозиро тай намуда, ағлаби унсурҳои лугавии таркибашонро калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд.

Унвончӯ дар ҳолатҳои хеле кам диққаташро ба таърихи пайдоиши баъзе калимаҳо равона карда (мисли вожаи *лаб*), сайри онҳоро дар чанд забони эронӣ асл нишон додааст.

Боби дуюми диссертатсия “Таҳлили сохторию маъноии истилоҳоти мураккаби сечузъаи марбут ба бонку бонқдорӣ ва соҳаҳои ҳаёт” (с. 78-133) номгузорӣ шуда, фарогири ҳафт фасл аст ва дар ин гуна бахшҳо унвончӯ кӯшидааст, ки вижаҳои сохториву этимологии вожаҳои бо ҷузъи *бонк* ташаккулёфта, сохту маънои ҷойвожаҳо, калимаҳои марбут ба рӯзгор, соҳаи кишоварзӣ, ҷорводорӣ, ифодакунандаи вақт ва дигар ғайраро ба риштаи таҳлил кашад.

Дар бахшҳои гуногуни ин боби рисола қайдҳои унвончӯро роҷеъ ба баромади бархе аз вожаву истилоҳот (мансуб буданашон ба забонҳои сугдӣ, аврупой, арабӣ, юнонӣ, лотинӣ...), замони зуҳури маъмул

гардидани онҳо, заминаи ташаккулашон, ширкати шумораҳои алоҳидаи воҳид ва ҳазорӣ дар таркиби ҷойвожаҳо, сарчашмаи қисме аз вожаҳои марбут ба асбоби рӯзгор, ба ҷуз шакли меъёрии забон дар ғӯйишҳои алоҳидаи тоҷикӣ гардиш доштани ҳиссае аз вожаҳои сечузъа, дар қолаби шумора, зарфи замон ва исм зуҳур намудани чанде аз онҳоро таъкид намудан бамаврид аст.

Унвонҷӯ бо мақсади инъикос кардани шабоҳату тафовути забони тоҷикӣ ва форсӣ дар мисоли вожаҳои сечузъа ҳиссае аз ин гуна аносири луғавиро бо забони форсии муосир қиёс менамояд (мисли *ғӯштқимакунак* ва *ғӯштҷархкун*, *шутурговпаланг*), дар шакли калка тарҷума шудани онҳоро дар баъзе забонҳои шарқизронии дар қаламрави Тоҷикистон вучуддошта чун ягнобӣ нишон медиҳад (*yotaqimara*), маъруф будани чандеро дар ғуфтори мардуми кӯхистони тоҷик, лаҳҷаҳои чанубӣ, ғӯйишҳои Самарқанду Бухоро таъкид мекунад (*говроначӯб...*), хусусияти умумитоҷикӣ касб кардани барҳеро ишора менамояд (*даструймол*), дар фарҳангномаҳои тафсирии то имрӯз интишорёфта зикр нагардидани иддае аз вожаҳои сечузъаи дар байни мардум маъмул ва дар тақомули онҳо ҳиссагузори кардани ин гуна аносири луғавиро (*шабхобрав*) ёдовар мешавад.

Дар ҳафт банди ҳулоса (с. 134-137) унвонҷӯ муҳимтарин бардоштҳои худро аз таҳлили масъалаи тазаққурёфта арзёбӣ намудааст ва тавсияҳои барои истифодаи амалии натиҷаҳои паҷӯшиш зикр кардааст.

Ҳамин тавр, унвонҷӯ дар таълиф кардани чунин паҷӯшиш маводи заруриро аз адибони даврони асримиёнагиву муосир, лавҳаву овезаҳо, навиштаҷоти ошхонаву тарабхонаҳои шаҳру навоҳии ҷумҳурий гирдоварӣ кардааст, осори таҳқиқии марбут ба мавзӯро мавриди мутолиа қарор додааст, як даста вожаҳои мураккаби сечузъаи марбут ба этнолингвистикаро дар алоҳидагӣ шарҳу тавзеҳ додааст.

Дар диссертатсия дувоздаҳ нақшаву ҷадвал зикр шудаанд.

Муаллифи рисола пас аз зикри феҳристи осори таҳқиқӣ (с.139-152) замиаеро (с.154-159) оварда, дар он 116 калимаи сечузъаро дар ҷадвал овардааст ва дар се сутунаш калима ва унсурҳои он, мансубияти забонии ҷузъҳо, мутааллиқ будани ҷузъҳо ба ҳиссаҳои нутқро нишон додааст.

Дар радифи қомебиҳо дар диссертатсия боз иштибоҳҳо, баёни ғалату мубҳам ва хатоҳои дигар мушоҳида мешаванд, ки ислоҳи онҳо ба унвонҷӯ мушкилӣ пеш намеорад:

1. Муаллиф дар муқаддима қайд мекунад, ки “хусусиятҳои воҷасозӣ дар як давраи алоҳида аз рӯйи ягон асари ҷудогона таҳқиқ нашудааст” (с.6-уми дисс., с.4-уми автореф.). Дар ҷойи дигар оварда мешавад, ки “...дар бархе

аз пажуҳишҳо ва китобҳои грамматикӣ академӣ ва мактабҳои олии роҷеъ ба чанд калимаи мураккаби сечузба ба таври умумӣ ва ё мухтасар андешаҳо баён гардидааст” (с. 10-уми дисс.; с. 6-7-уми автореф.).

Мазмуни иқтибоси аввал ханӯз дар як мақолаи забоншиносии шодравон С. Ҳалимов зикр шудааст, ки аз он давра то имрӯз қариб ним қарн гузаштааст. Дар тули ин солҳо дар забоншиносии тоҷик як силсила осори таҳқиқӣ ба таъб расидааст. Маълум мегардад, ки унвонҷӯ аз пажуҳишҳои дар даҳсолаи охир интишорёфта огоҳӣ надорад. Бояд гуфт, ки забоншинос М. Олимҷонов дар заминаи маводи осори Мирзо Абдулқодири Бедил як силсила мақола, маҷмуи мақолот ва монография таълиф карда, доир ба ин мавзӯ соли 2022-юм рисолаи докторӣ дифоъ намуда буд. Дар ин хусус пажуҳишҳои дигар низ рӯи қор омадаанд, ки дар феҳристи диссертатсия дучор нашудем.

2. Дар муқаддимаи диссертатсия манбаъҳоеро, ки аз онҳо маводро барои таҳлил гирд овардааст, ҳар хел шарҳ медиҳад: дар як ҷо менависад, ки “маводи диссертатсия асосан аз асарҳои насрии С. Айнӣ, С. Улуғзода, Р. Чалил, Ҷ. Иқромӣ ва калимаву истилоҳоти дар давраи Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бавучудодамада ҷамъоварӣ ва таҳлилу таҳқиқ шудааст” (с. 6-уми дисс.; 4-уми автореф.), дар мавриди дигар сарчашмаҳои маводи гирдовардаашро ба ҷуз адибони зикршуда боз аз А. Ҷомӣ, М. Бедил, китобу монографияҳо, овезаҳо, номи ташкилоту муассисаҳо ва фароғатгоҳҳо навиштааст (с. 12, 14-уми дисс.; с. 8, 9-уми автореф.)
3. Аз баёни унвонҷӯ маълум нест, ки ӯ дар ҷараёни таҳқиқ қадом усули таҳлилно пеш гирифтааст, зеро дар як ҳолат менависад, ки ӯ аз методҳои таҷзияву таҳлил ва усулҳои синхрониву диахронӣ истифода кардааст (с. 9), дар мавриди дигар овардааст, ки ба ҷуз усулҳои ғавқ инчунин таҳлили луғавӣ-маъноӣ, сохториву грамматикӣ, этимологӣ, тавсифиро пеш гирифтааст (с. 9).
4. Дар рисола иштибоҳҳои илмӣ низ ҷой доранд. Чунончи, дар с. 12-ум калимаи *аторудҳашиятро* шарҳ дода овардааст, ки он аз се ҷузъ: *ато+* *руд+* *ҳашият* иборат аст. *Аторуд* ё *Уторидро* ба чунин ҳиссаҳо ҷудо намудан шубҳанок аст. Ё ки дар саҳифаи 30-юми диссертатсия қайд кардааст, ки “дар форсии миёна *соҳибхоназан* ба сурати *kāadbani* ба қор мерафтааст”. Ин ҷо ду ғалат аст: а) *kāadbani* шакли дигари *соҳибхоназан* набуда, балки муродифи форсии миёнаи он аст; б) дигар ин ки гунаи саҳеҳи муродифи *соҳибхоназан* на *kāadbani*, балки *kadbāni* аст.
5. Дар рисола мавридҳои мувофиқат нақардани андешаи унвонҷӯ бо далелҳои зикрнамудааш дида мешаванд. Масалан, дар банди чоруми саҳифаи 41-ум бо пасванди *-ӣ* сохташавии вожаҳои сечузбаро таҳлил

- карда, дар таквияти фикраш мисолҳои навъи “*чархиосиётарошӣ*” ва “*зиёратномаҳои*”-ро меорад, вале дар зербанди ҳамин боб, ки дар он ташаккули калимаҳои мураккаби сечузъаи аз исмҳои мураккаб ва асоси замони ҳозираи феълро баррасӣ кардааст, боз ҳамин гуна мисолҳоро чун “*ҳалвоисобунназӣ*”, “*мурғбирёнқунӣ*”-ро чун шохид зикр намудааст.
6. Муаллиф дар шаҳри решашиносии бархе вожаҳо ба хато роҳ дода, бидуни таҳлил онҳоро мансуб ба забони тоҷикӣ медонад. Масалан, дар с. 118-ум калимаҳои назари *якшанбе*, *душанберо* баррасӣ намуда, чузъи *шанберо* дар қатори дигар вожаҳо тоҷикӣ меҳисобад. Тибқи пажӯҳишҳои охир асли ин калима сомӣ буда, он дар чанд забони дунё, аз ҷумла русӣ дар шакли *суббота* гардиш дорад.
  7. Номи боби дуюми диссертатсия дар мундариҷа, дохили он (ниг. с. 78-ум) ва автореферат ҳар хел омадааст.
  8. Унвонҷӯ ҳангоми зикри номи фарҳангномаҳо усули ягонаи баёнро риоя намекунад. Чунончи, номи “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ”-ро дар як ҷо ба гунаи пурра, дар ҷои дигар дар шакли ФЗТ ва ФТЗТ меорад (ниг. с. 27, 95, 97, 100, 106...).
  9. Унвонҷӯ дар зикри номи баъзе муҳаққиқон ғалат кардааст (на Н. М. Оранский, балки И. М. Оранский-с. 13-уми дисс.; с. 8-уми автореф.); тартиби алифбоии баъзе адабиёти илмӣ риоя нашудааст (ниг. адабиёти № 71-75-ум); баъзе фарҳангномаҳо ду маротиба қайд шудааст (ниг. адабиёти № 117 ва 124-ум); аз баъзе маҷмуаи мақолот кадоме истифода шудааст, номаълум мондааст (ниг. адабиёти № 15, 34).
  10. Имрӯз баъзан вазъи гуфтору навишторамон ташвишовар шуда, баён кардани каломи сикҳат ё навиштани ҷумлаи сахҳ барои мо-тоҷикон орзу шудааст. Дар рисолаи мавриди муҳокима низ ҳамин гуна иштибоҳҳо, ғалатҳои имлоӣ (ниг. с. 5, 6, 7, 11, 14, 15, 16, 32, 56, 58, 69, 83, 101, 111, 135), китобат (ниг. с. 6, 11, 16, 17, 105, 106, 118) ва услубӣ (ниг. с. 6, 106) ҷой доранд. Ин гуна ғалатҳо дар матнҳои тоҷикӣ ва русии фишурдаи рисола низ мушоҳида мешаванд (ниг. с. 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 29).

Чунин иштибоҳ хусусияти чузъӣ дошта, ба арзиши умумии диссертатсия таъсир нахоҳад кард.

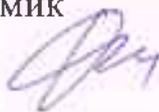
Диссертатсияи Каримова Гулзира Нуруллоевна бо ихтисоси илмии интихобнамудаи муаллиф мувофиқат менамояд. Мавзуи диссертатсия ва мазмуну муҳтавои он ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқӣ, ки дар шиносномаи ихтисоси илмии барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Забони тоҷикӣ) таъйин шудаанд, комилан мувофиқат мекунад.

Авгореферати диссертатсия бо рисола созгор буда, он ва 6 мақолаи илмий дар саҳифаҳои маҷаллаву маҷмуаҳои илмий дар феҳристи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми ФР вучуддошта, инчунин 5 мақолаи дар дигар маҷаллаву маҷмуаҳои илмӣ нашрнамудаи муаллиф мазмуну мухтавои пажухишро инъикос менамоянд.

Ҳамин тавр, диссертатсияи Каримова Гулзира Нуруллоевна дар мавзӯи «Вожаҳои мураккаби сечузба дар забони адабии муосири тоҷикӣ» ба талаботи бандҳои 31-35-уми Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021-ум таҳти №267-ум тасдиқ шудааст, инчунин талаботи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020500- Филология (6D020502- Забони тоҷикӣ) мебошад.

Муқарризи расмӣ:

доктори илми филология,
профессори кафедраи забони
тоҷикии Муассисаи давлатии
таълимии «Донишгоҳи давлатии
Хучанд ба номи академик
Бобочон Гафуров»

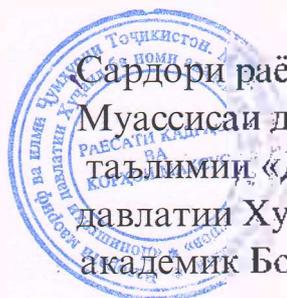
Ҳасанзода Абдучамол Ашраф

Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков-1,
Муассисаи давлатии таълимии
«Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Бобочон Гафуров»

Почтаи электронӣ: abdujamol58@mail.ru

Тел.: (92) 824-25-61; (91) 500-41-21

Имзои профессор Ҳасанзода Абдучамол Ашрафро тасдиқ мекунам.

Сардори раёсати кадрҳои
Муассисаи давлатии
таълимии «Донишгоҳи
давлатии Хучанд ба номи
академик Бобочон Гафуров»

Эҳсонҷон Наврузов

13.03.2023.